

A critical study of the Tazkere of the Ka'be Erfan by Owahdi Balyani*

Hadi Bidaki¹

1. Corresponding author, Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. E-mail: h.bidaki@umz.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 16 December 2024

Received in revised form 15

January 2025

Accepted 2 February 2025

Published online 25 June

2025

Keywords:

Ka'be Erfan,
Arafat-ul-Asheqin,
Owahdi Balyani,

ABSTRACT

Purpose: *Arafat-ul-Asheqin* is one of the Tazkeres of Persian poets in the 11th century AH, which was composed by Owahdi Balyani between 1022-1024 AH, then 12 years later, in 1036 AH, he selected its best biographies and compiled them in the *Ka'be Erfan*, whose content is based on three Rokn (part): Hannani, Mannani, and Dayyani. There were previously two manuscripts of this abridgement, but only one is now held in the John Rylands Library at the University of Manchester.

Method and Research: This article is based on library and electronic sources, and its contents are taken from Persian and English books, manuscripts and articles. So first, it examines the bibliography and manuscriptology of the *Ka'be Erfan*, and refers to topics such as the name, date of compilation, structure, motivation and incentives of the author, content and audience, and its two manuscripts. The necessity of correcting the *Ka'be Erfan* is the final section of the article.

Findings and Conclusions: Owahdi in *Ka'be Erfan*, or introduced poets who were not mentioned in *Arafat-ul-Asheqin*, or added new information to the biography of some of the poets of *Ka'be Erfan* after the composition of *Arafat-ul-Asheqin*, or he has reached a point of doubt or certainty in quoting some of the material from *Arafat-ul-Asheqin* in the *Ka'be Erfan*, or he has changed the sentences of some of the biographies, or he has added Madde-Tarikhs (poetic year) to the *Ka'be Erfan* that is very useful for determining the year of death of some poets.

Conclusions: It is necessary and essential that the text of the *Ka'be Erfan* be researched and critically corrected, because on the one hand, this Tazkere has an independent identity from *Arafat-ul-Asheqin* and Owahdi had her own motivations for compiling these two Tazkeres, on the other hand, the *Ka'be Erfan* regarding *Arafat-ul-Asheqin* also contains more correct recordings, which are very effective in correcting erroneous, doubtful, and omissions in *Arafat-ul-Asheqin*, but instead of using it, the correctors have took help or deductive method or from later sources.

*Cite this article: Bidaki, Hadi. (2025). A critical study of the Tazkere of the Ka'be Erfan by Owahdi Balyani. *Journal of Prose Studies in Persian Literature*, 28 (57), 45-60. <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24534.3178>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jll.2025.24534.3178>

EXTENDED ABSTRACT

1. Introduction

Among the several hundred *Tazkeres* of poets, each regarded as an important source in the history of Persian literature, some hold particular significance. For instance, *Lubab-ul-Albab* by Muhammad Awfi (compiled in 618 AH) became a model for writing general *Tazkeres*, while *Majales-ul-Nafayes* by Amir Ali-Shir Navai (compiled in 896 AH) is considered a milestone marking the beginning and turning point of contemporary *Tazkere* writing.

Arafat-ul-Asheqin va Arasat-ul-Arefin is one of the general *Tazkeres* from the first quarter of the 11th century AH. It was authored by Taqi-ul-Din Muhammad Owadi Balyani (d. 1050 AH) between 1022 and 1024 AH. The work covers the lives and poems of over 3,500 poets, spanning from the inception of Persian poetry to the author's time. The content is organized alphabetically into 28 *Arse*, each further divided into three *Qorfe*: *Motaghademin*, *Motavasetin*, and *Motakherin* (early, middle, and late poets, respectively).

Other works by Owadi include *Haft Mathnavi*, *Yazdah Divan-e Qasayed va Qazaliyat*, *Surme Soleymani*, *Kafiyat-ul-Qafiye*, *Jejr-e Owadi*, *Arafat-ul-Asheqin*, *Ka'be Erfan*, and *Entekhabe Ka'be Erfan*. Following the significance of *Arafat-ul-Asheqin* among *Tazkere* writers, Owadi compiled a summary of it entitled *Ka'be Erfan*.

This article aims to describe and examine this *Tazkere* based on its manuscript, focusing on bibliographic and manuscriptological aspects.

2. Methodology

This research was conducted using library and electronic resources, including Persian and English books, manuscripts, articles, and websites.

3. Discussion

Due to its importance in the evolution of *Tazkere* writing and literary historiography, *Arafat-ul-Asheqin* has attracted the attention of many *Tazkere* writers and literary historians. Owadi himself summarized it as *Ka'be Erfan*, in which he deleted, added, and revised certain information not included in *Arafat-ul-Asheqin*.

Therefore, introducing and examining *Ka'be Erfan* in greater detail is highly necessary and beneficial for literary scholars. On one hand, *Ka'be Erfan* contains Owadi's latest viewpoints and literary materials composed after *Arafat-ul-Asheqin*. On the other hand, authentic manuscripts of *Arafat-ul-Asheqin* have not yet been identified, while *Ka'be Erfan* preserves more accurate recordings that can serve as auxiliary manuscripts for correcting *Arafat-ul-Asheqin*.

After completing *Arafat-ul-Asheqin*, Owadi compiled its summary under the title *Ka'be Erfan*. Although two manuscripts of this summary previously existed, only one is

currently preserved in the John Rylands Library at the University of Manchester. Owadi composed *Ka'be Erfan* twelve years after *Arafat-ul-Asheqin*, in 1036 AH, and its content is organized into three *Rokn* (sections): *Hannani*, *Mannani*, and *Dayyani*.

Notably, the arrangement of poets' biographies in *Ka'be Erfan* differs from that in *Arafat-ul-Asheqin*. While *Arafat-ul-Asheqin* organizes biographies alphabetically by the poets' pen names or surnames and then subdivides them into the three classes (*Motaghademin*, *Motavasetin*, *Motakherin*), *Ka'be Erfan* first categorizes poets by these three classes and then arranges them alphabetically within each class. Additionally, the extant manuscripts of *Ka'be Erfan* include only the biographies of *Motaghademin* poets, suggesting that Owadi may not have completed the sections for the other two classes.

4. Conclusion

Owadi omitted certain biographies from *Arafat-ul-Asheqin* in *Ka'be Erfan* and excluded some poetic evidences. He limited the mention of introductory harmonies and titles at the beginning of biographies to a few instances and altered the order of some biographies. Moreover, he restructured sentences and poetic citations of certain poets, referencing only parts of the original *Arafat-ul-Asheqin* content.

Significant differences between *Ka'be Erfan* and *Arafat-ul-Asheqin*—which underscore the need for further correction and research—include the presence in *Ka'be Erfan* of some biographies absent from *Arafat-ul-Asheqin*. These may be additions made by Owadi after completing *Arafat-ul-Asheqin*, hesitations in quoting certain materials, or revisions of vocabulary and syntax in some biographies. Additionally, Owadi included *Madde-Tarikh* (poetic death dates) for some poets, a valuable addition.

Furthermore, *Ka'be Erfan* contains more accurate records that either complement or confirm the contents of *Arafat-ul-Asheqin*, although editors of *Arafat-ul-Asheqin* have not utilized *Ka'be Erfan* in their corrections.

بررسی انتقادی تذکره کعبه عرفان اوحدی بلیانی*

هادی بیدکی

۱. نویسنده مسئول، استادیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران. رایانامه: h.bidaki@umz.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۹/۲۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۲۶ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۴ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۴/۰۴ کلیدواژه‌ها: کعبه عرفان، عرفات/العاشقین، اوحدی بلیانی.	هدف: عرفات/العاشقین یکی از تذکره‌های شاعران فارسی‌سرا در قرن ۱۱ق است که اوحدی بلیانی آن را بین سال‌های ۱۰۲۴-۱۰۲۲ق تألیف کرده، سپس بهترین سرگزشت‌های آن را ۱۲ سال بعد در سال ۱۰۳۶ق گزینش و در کعبه عرفان تدوین کرده است که محتوای آن مشتمل بر سه رکن حنائی، مئانی و دیانی استوار است. از این تلخیص پیش از این دو نسخه خطی موجود بود، اما اکنون فقط یک نسخه از آن در کتابخانه جان رایلندز دانشگاه منچستر نگهداری می‌شود. روش پژوهش: این مقاله بر اساس منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی انجام شده و مطالب آن برگرفته از کتاب‌ها، نسخه‌های خطی و مقالات فارسی و انگلیسی است، به‌طوری که نخست به بررسی کتابشناسی و نسخه‌شناسی کعبه عرفان پرداخته و به مباحثی مثل نام، تاریخ تدوین، ساختار، انگیزه و محرکان مؤلف، محتوا و مخاطبان و دو نسخه خطی آن اشاره شده است. ضرورت تصحیح کعبه عرفان بخش پایانی مقاله است. یافته‌ها: اوحدی در کعبه عرفان یا شاعرانی را معرفی کرده که در عرفات/العاشقین مذکور نیست، یا اطلاعات تازه‌ای را پس از تألیف عرفات/العاشقین به سرگزشت برخی از سرایندگان کعبه عرفان افزوده است، یا در نقل برخی از مطالب عرفات/العاشقین در کعبه عرفان به تردید یا یقین رسیده است، یا جملات برخی از سرگزشت‌ها را تغییر داده است، یا ماده تاریخ‌هایی را به کعبه عرفان افزوده که برای تعیین سال فوت برخی از شاعران بسیار مفید است. نتیجه‌گیری: لازم و ضروری است که متن کعبه عرفان تحقیق و تصحیح انتقادی شود، زیرا این تذکره از یک‌سو نسبت به عرفات/العاشقین هویت مستقلی دارد و اوحدی برای تدوین این دو تذکره انگیزه‌های خاص خودش را داشته است، از دیگر سو کعبه عرفان نسبت به عرفات/العاشقین چایی هم شامل ضبط‌های اصحی است که برای تصحیح ضبط‌های مغلو، مشکوک و افتادگی‌های عرفات/العاشقین بسیار کارآمد است، اما مصححان به‌جای استفاده از آن یا از روش قیاسی یا از منابع متاخر کمک گرفته‌اند.

*استناد: بیدکی، هادی. (۱۴۰۴). بررسی انتقادی تذکره کعبه عرفان اوحدی بلیانی. نشر پژوهی ادب فارسی، ۲۸ (۵۷)، ۴۵-۶۰.

۱- مقدمه

از بین چندصد تذکره شاعران که هر کدام از جمله منابع مهم تاریخ ادبیات فارسی محسوب می‌شوند، برخی از آنها از اهمیت خاصی برخوردارند، مثلاً *لباب‌الالباب* محمد عوفی (تألیف ۱۸۶۱ق) الگویی برای نوشتن تذکرهاى عمومى قرار گرفت یا *مجالس‌النفایس* امیر علی شیر نوایی (تألیف ۸۹۶ق) نقطه آغاز و عطف سنت معاصرنویسی تذکرها به شمار می‌رود.

۱.۱- بیان مسئله

عرفات‌العاشقین و *عرصات‌العارفین* اوحدی بلیانی یکی از تذکرهاى عمومى ربع اول قرن ۱۱ق است که گلچین معانى (۱۳۵۰: ۲/ ۳-۲۴) و نذیر احمد (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ مقدمه، چهل‌وسه تا هفتادوچهار) اوحدی و *عرفات‌العاشقین* را پیش از این به تفصیل معرفی کرده‌اند و در اینجا همین‌قدر به اختصار کافی است که بدانیم تقی‌الدین محمد اوحدی بلیانی (ف. ۱۰۵۰ق) از جمله شاعران و نویسندگان قرن ۱۱ق است که از ایران به هند مهاجرت کرده و *عرفات‌العاشقین* را در سال‌های ۱۰۲۲-۱۰۲۴ق درباره احوال و اشعار بیش از ۳۵۰۰ شاعر از آغاز شعر فارسی تا زمان تألیف آن نوشته و محتوای اثر را به ترتیب حروف الفبا در ۲۸ عرصه و هر عرصه را در سه غرفه متقدمین، متوسطین و متاخرین تقسیم کرده است.

از دیگر آثار مکتوب اوحدی هفت مثنوی، یازده دیوان قصاید و غزلیات، *سرمه سلیمانی*، *کافیه‌القافیه*، *حضر اوحده*، *عرفات‌العاشقین*، *کعبه عرفان* و *انتخاب کعبه عرفان* را نام برده‌اند. پس از اینکه *عرفات‌العاشقین* در بین تذکره‌نویسان اهمیت پیدا کرد، اوحدی تلخیصی از آن ترتیب داد و آن را *کعبه عرفان* نامید. در این مقاله سعی شده تا این تذکره بر اساس نسخه خطی آن، از لحاظ کتابشناسی و نسخه‌شناسی توصیف و بررسی شود.

۲.۱- پیشینه پژوهش

گلچین معانى (۱۳۵۰: ۲/ ۳۳-۳۶) گویا نخستین محقق معاصر است که این تذکره را در سه صفحه معرفی کرده و پژوهشگران بعدی هم مطالب او را نقل کرده، اما اطلاعات بیشتری درباره این تذکره ارائه نداده‌اند، چنانکه پس از مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی معلوم شد که محققان اغلب *عرفات‌العاشقین* را در هیئت کتاب، پایان‌نامه و مقاله بررسی کرده، اما تا کنون تحقیق مستقلی درباره کعبه عرفان انجام نداده‌اند.

۳.۱- اهمیت و ضرورت پژوهش

اطلاعات بخش‌های سه‌گانه *عرفات‌العاشقین* از دو جهت حائز اهمیت است: ۱- دو بخش اول آن برگرفته از تذکرها و شبه-تذکره‌هایی است که برخی از آنها از بین رفته، اما بخش اعظم محتوای آنها در تذکره اوحدی ثبت شده است. ۲- بخش سوم که شامل معرفی شاعران هم‌عصر اوحدی است و از آنجاکه بر اساس مشاهدات و شنیده‌های خود او تألیف شده، بنابراین مطالب آن به‌ویژه درباره شاعران مقیم در هند معتبر و مغتنم است.

عرفات‌العاشقین بنابر اهمیتی که در سیر تذکره‌نویسی و تاریخ ادبیات‌نویسی داشته، هم مورد توجه بسیاری از تذکره‌نویسان و مورخان ادبی قرار گرفته است و هم خود اوحدی آن را تحت عنوان *کعبه عرفان* خلاصه و چه بسا برخی از اطلاعات آن را حذف، اضافه و اصلاح کرده است که *عرفات‌العاشقین* او شامل هیچ کدام از آنها نیست؛ بنابراین بسیار لازم و مفید بود تا کعبه عرفان با جزئیات بیشتری برای محققان ادبی معرفی و بررسی شود، زیرا از یک‌سو کعبه عرفان شامل آخرین دیدگاه‌ها و مطالب ادبی

اوحدی پس از تألیف *عرفات/العاشقین* است که به دست خود او تدوین شده است و از دیگر سو تاکنون نسخه‌های خطی معتبری از *عرفات/العاشقین* شناسایی نشده، اما کعبه *عرفان* شامل ضبط‌های اصحی است که می‌توان از آن به‌عنوان نسخه کمکی در تصحیح *عرفات/العاشقین* استفاده کرد.

۲- بحث

در طول تاریخ ادبیات فارسی برخی از نویسندگان پس از تألیف اثر خود، آن را بنابر دلایل مختلفی در هیئت کتاب دیگری گاه تکمیل و گاه خلاصه می‌کرده‌اند که یکی از این نوع کتاب‌ها تلخیص *عرفات/العاشقین* به نام کعبه *عرفان* است.

۱.۲- کتابشناسی کعبه *عرفان*

الف. نام کتاب: اوحدی (بی‌تا: ۱، ۳، ۴) در دیباچه کعبه *عرفان* چند بار به نام این تذکره تلخیصی به‌صراحت اشاره کرده است: «دیباچه این نسخه موسوم به کعبه *عرفان* که انتخاب *عرفات* است... و من دخله کان آمناً در کعبه *عرفان* عرفات است... پس احرام بنای این حریم بسته، بیت‌الله ظهورش را که کعبه *عرفان* است... اگرچه در این کعبه *عرفان*... در این مختصر که موسوم به کعبه *عرفان* عرفات است...»

انتخابات مرا از عرفات سزد ار کعبه *عرفان* خوانی»

گاهی نیز به‌طور ضمنی از تلخیص خود یاد کرده است: «منشأ *عرفان* آدم در کعبه *عرفات*... این کعبه که زمزمش... لیکن عرفات کعبه دارد... این کعبه برون آمده...» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱، ۳، ۴).

ب. تاریخ تدوین: اوحدی دو بار در دیباچه کعبه *عرفان* به تاریخ شروع تدوین آن اشاره کرده است:

۱- اوایل دیباچه: «چون مدت دوازده سال از اتمام نسخه *عرفات*... درگذشت» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۲).

۲- در آخرین بیت دیباچه:

«چارشنبه شمر از هجریه سیوم ماه ربیع‌الثانی

۱۰۳۶» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۴).

از آنجا که *عرفات/العاشقین* در سال ۱۰۲۴ ق تألیف شده، بنابراین کعبه *عرفان* دوازده سال پس از آن، یعنی در سال ۱۰۳۶ ق تدوین شده است، چنانکه این تذکره طبق دیباچه آن، در سوم ربیع‌الثانی ۱۰۳۶ ق تدوین آن آغاز شده و مطابق با ترقیمه آن، در ۱۴ رجب همان سال به نظر مقابله اوحدی درآمده است، پس تدوین آن سه ماه و یازده روز زمان برده است.

ج. ساختار کتاب: اوحدی شاعران *عرفات/العاشقین* را نخست بر اساس حرف اول اسم یا تخلصشان در ۲۸ عرصه ترتیب داده، سپس هر عرصه را در سه غرفه متقدمین، متوسطین و متاخرین تقسیم کرده است، اما در کعبه *عرفان* برعکس نخست سرایندگان متقدمین، متوسطین و متاخرین را در سه رکن حنّان، منّان و دیّان تنظیم کرده، سپس شاعران هر رکن را به ترتیب الفبایی ذکر کرده است: «به سه رکن مرتب نمودم و به سمت حنّانی و منّانی و دیّانی... حالات متقدمین و متوسطین و متاخرین به ترتیب... به روش عرفات با هم مخلوط نیستند، بل هریک در رکنی مخصوص از آن ارکان جلوه ظهور یافته‌اند» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۳).

د. انگیزه و محرکان مؤلف: اوحدی از یک‌سو انگیزه خود از تدوین کعبه *عرفان* را مقبولیت *عرفات/العاشقین* در بین خوانندگان اما دشواری دسترسی به آن ذکر کرده است: «آن درر غرر به نظر شریف گوهرسنگان... با همه ناقابلی، شایسته... طبع همه کس را به خواندن و نوشتن آن... رغبت تمام... به حرکت آمد، لیکن حصول آن... بی مشقت و صعوبت بسیار دست نمی‌داد» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۲)، از دیگر سو برخی از اطرافیان او را ترغیب کرده‌اند تا تلخیصی از *عرفات/العاشقین* را تدوین کند، بنابراین او هم پذیرفته، اما به دلیل مشغله‌های خود نتوانسته آن را عملی کند تا اینکه سهل‌انگاری او باعث شده برخی از معاصرانش گزینش

عرفات/العاشقین را شروع کنند. در این اثنا، اوحدی از سرودن دو مثنوی خود فارغ شده و بدون اینکه از کم و کیف گزینندگان اثرش آگاهی پیدا کند، تلخیص تذکره خود را شروع کرده است:

«جمعی از اکابر و اعزه بارها بنده را به ارتکاب انتخابی از آن جواهر زواهر ترغیب و تکلیف می‌فرمودند و بنده نیز اگرچه... فی الجمله قبول آن امر نموده بود... در پرده تعویق افتاده... چون نسیم تساهل... به مشام طبایع بعضی اعزه رسید، جمعی... به انتخاب آن... شروع کردند... هنوز بدین ذره بی‌مقدار ظاهر نشده که به چه کیفیت و چه روش انتخاب می‌نمایند... چون در این ایام... خاطر بالکلیه از آن هر دو کتاب پرداخته... خود از عرفات... نسخه‌ای در غایت اختصار انتخاب نموده» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۲-۳ر).

ه. محتوای کتاب و مخاطبان آن: اوحدی کیفیت کعبه عرفان را بهتر از عرفات/العاشقین دانسته و اظهار امیدواری کرده است تا در بین عارفان و شاعران که مخاطبان اصلی کتابند، مقبولیت پیدا کند:

«از هر طایفه آنچه شایسته‌تر، بایسته‌تر، مطبوع‌تر و دلپسندتر انتخاب نموده، مذکور خواهد ساخت، مأمول آنکه به نظر قبول عارفان و عاشقان، فصحا و بلغا، فضلا و شعرا درآید. هنروران دانا و مصنفان توانا بر روی شواهد سهو و خطای او پرده اغماش و تنق عفو درکشند» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۴ر).

تأمل برانگیز است که محتوای کعبه عرفان طبق اشاره خود اوحدی باید گزینشی از سه طبقه متقدمین، متوسطین و متاخرین عرفات/العاشقین باشد، اما محتوای دو نسخه موجود آن فقط شامل شاعران رکن حنّانی یا طبقه متقدمین است و به نظر می‌رسد که اوحدی فقط توانسته از طبقه اول تذکره خود گزینش کند، زیرا اگر از دو طبقه دیگر هم گزینش کرده بود، باید اشعار خود را در رکن سوم ذکر می‌کرد، نه اینکه ۱۵۳ بیت از سروده‌هایش را به انتهای رکن اول کعبه عرفان بیفزاید: «مؤلف این کتاب، اقل ذرات، تقی اوحدی بلیانی حسینی چند بیت با چند رباعی از واردات خویش اگرچه بی‌نسبت بود، در آخر این کتاب درج نمود» (گلچین، ۱۳۶۳: ۲/۳۴)؛ بنابراین افزودن ابیات اوحدی به انتهای رکن اول کعبه عرفان درواقع حسن ختامی است برای گزینش او از عرفات/العاشقین.

۲.۲- نسخه‌شناسی کعبه عرفان

تا کنون تنها دو نسخه خطی از کعبه عرفان در کتابخانه‌های دنیا شناسایی شده که مشخصات آنها عبارت است از:

۱- نسخه شماره ۳۱۴ محفوظ در کتابخانه جان رایلندز در دانشگاه منچستر انگلستان: سر گور اوزلی (Sir Gore Ouseley)، خاورشناس بریتانیایی این نسخه را در اوایل قرن ۱۹م در هند به دست آورده و برگ ۱پ آن را امضا کرده است، سپس ناتانیل بلاند (N. Bland) نسخه را برای کتابخانه خود در شهر لدرهد (Leatherhead) انگلیس خریده و آن را با شماره ۵۳۴ ثبت کرده است. پس از فوت بلاند، گویا برنارد کواریچ (Bernard Quaritch) این نسخه را خریده و با نسخه‌های دیگر خود در سال ۱۸۶۶م به الکساندر لیندسی (Alexander Lindsay) فروخته است. این نسخه مدتی با بقیه نسخه‌های لیندسی در کتابخانه موسوم به لیندسیانا (Lindesiana) در یک خانه تاریخی در روستای های (Haigh) در شهر ویگان (Wigan) شهرستان منچستر (Manchester) انگلستان محفوظ بوده تا اینکه انریکتا رایلندز (Enriqueta Rylands) آن را از پسر الکساندر، جیمز لودویک (James Ludovic) خریده و در سال ۱۹۰۸م آن را به کتابخانه‌ای که به نام همسرش، جان رایلندز (John Rylands Library) تأسیس نموده، اهدا کرده است. این کتابخانه اکنون به دانشگاه منچستر انگلستان منتقل شده است (fihrist, 2024).

این نسخه گویا نخستین بار وقتی در کتابخانه لیندسیانا محفوظ بوده، با بقیه نسخه‌های شرقی این کتابخانه تحت شماره ۳۱۴ فهرست و اندازه کاغذ آن ۱۳۶×۲۴۵ میلی‌متر و تاریخ کتابتش ۱۰۳۶ق=۱۶۲۰م ثبت شده (Kerney, 1898: 223)، اما وقتی از آنجا به کتابخانه جان رایلندز منتقل شده، اندازه کاغذ و متن آن به ترتیب ۱۴۰×۲۴۶ و ۷۰×۱۷۵ میلی‌متر با ۱۷ سطر در هر صفحه ثبت شده است (fihrist, 2024).

آغاز این نسخه چنین است: «دیباچه این نسخه موسوم به کعبه عرفان که انتخاب عرفات است مبنی بر سه رکن... و من دخله کان آما در کعبه عرفان عرفات است. ستایش و ثنایش سزای سپاس بی قیاس و حمد بی حد و عدد احدی است...» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱ پ)، اما یکی دو برگ از انجام آن افتادگی دارد و پایان موجود آن چنین است (اوحدی بلیانی، بی تا: ۲۶۶ پ):

«بود پر سنبل و سوسن شود پر ضیمران و گل کنار مردم دیده ز روی همچو بستانش

نگردد وهم را پیدا نشانی از دهان او»

به تعبیری، این نسخه هم از ششمین بیت شعر یوسف بن نصر الکاتب به بعد را همراه با کل سرگذشت و اشعار شیخ یوسف همدانی ندارد.

۲- نسخه کتابخانه فخرالدین نصیری در تهران: این نسخه مدتی در تملک لطفعلی بیگ آذر بیگدلی (ف. ۱۱۹۵ ق)، مؤلف تذکره/تشکده بوده تا اینکه نصیری آن را با چند نسخه دیگر در حدود سال ۱۳۲۸ ش از باقیمانده کتابخانه او در قم خریده است.

همایون فرخ (۱۳۴۵: ۴۱-۴۲) این نسخه را از نزدیک دیده و آن را چنین توصیف کرده است:

«جلد تیماج، قطع ۲۳×۱۳، کاغذ سبزرنگ اصفهانی نازک، خط قلم نستعلیق، عنوان ها با شنگرف، ۵۹۵ صفحه ۱۷ سطری، تاریخ کتابت و تألیف ۱۰۳۶، امتیاز نسخه: نسخه پس از اینکه به خط خوش نوشته شده است، سراسر آن از نظر مؤلف گذشته و با خط خود در آن اصلاحاتی کرده و در پایان کتاب ۹ صفحه به خط خود اشعاری از آثارش آورده و مهر و امضا کرده است... در پایان این نسخه مؤلف چنین رقم کرده است: به نظر مقابله مؤلف این نسخه شریفه حسب الاستدعای میرزایی میرزا حیدر بیکا رسید به تاریخ چهاردهم رجب سنه ۱۰۳۶ و مؤلفه اقل الذرات المعانی، تقی الدین الاوحدی الحسینی البلیانی».

پنج سال پس از همایون فرخ، گلچین معانی نیز از نسخه نصیری برای تألیف تاریخ تذکره های فارسی بهره برده و اندکی بیشتر از همایون فرخ از نسخه نقل قول کرده است. معلوم نیست که او این نسخه را از همایون فرخ به امانت گرفته یا از خود نصیری، در هر حال او نسخه را بین سال های ۱۳۴۸-۱۳۵۳ ش به نصیری برگردانده است. این نسخه طبق اشاره گلچین معانی (۱۳۵۰: ۳۳/۲)، چنین آغاز شده:

«این کعبه که زمزمش بود آب حیات عین عرفات آمده از ذات و صفات

لیکن عرفات کعبه دارد به درون این کعبه برون آمده است از عرفات

و من دخله کان آما در کعبه عرفان عرفات...» و با بیت

«دریای کهن چو برزند موجی نو موجش خوانند و درحقیقت دریاست»

در احوال و آثار شیخ یوسف همدانی تمام شده است.

نسخه های نصیری از سال ۱۳۳۶ ش به تدریج به کتابخانه های مرکزی دانشگاه تهران، مرعشی قم، ملی ایران، مجلس شورای اسلامی، آستان قدس رضوی، مدرسه منصوریه شیراز، امیرکبیر کاشان و دیگر جاها منتقل شده (نصیری، ۱۳۹۴: ۳۲۰-۳۲۱)، اما نسخه کعبه عرفان جزو آنها نبوده است، زیرا این نقل و انتقالات بین سال های ۱۳۳۶-۱۳۵۳ ش انجام شده و آن نسخه از سال ۱۳۵۳ ش به بعد در اختیار نصیری بوده و نخست آن را در فهرست نسخه های موجود خود به نام ثمره/العمر در همان سال مذکور معرفی کرده و در ضمن معرفی نسخه/تشکده/آذر به آن ارجاع داده است (نصیری، ۱۳۹۴: ۴۴۱)، اما پس از مدتی نسخه کعبه عرفان را با صفحات مربوط به آن از ثمره/العمر کنده و فروخته است، چنانکه اکنون نشانی از آن نسخه در فهرست نامبرده وجود ندارد.

پس از مقایسه نسخه رایلندز با بخش هایی که گلچین معانی از نسخه نصیری در تاریخ تذکره های فارسی نقل کرده، این نکته مهم به نظر می رسد که به احتمال قوی، اوحدی دیباچه و چه بسا محتوای اصلی کعبه عرفان را اصلاح کرده باشد، زیرا اولاً، نسخه نصیری با دو بیت شعری آغاز شده که آن دو بیت در اواخر صفحه چهارم نسخه رایلندز ذکر شده است؛ ثانیاً، سبب تألیف کتاب در نسخه نصیری با چنین جملاتی ذکر شده:

«موجب و سبب این انتخاب... پس از تألیف تذکره عرفات چون طبع همه کس به خواندن و نوشتن آن مایل بوده و بی‌واسطه تفصیل برای هر کس از صاحبان ثروت مقدور نبوده که نسخه‌ای برای خود نوشته یا استکتاب کنند، چه رسد به تهیدستان قلیل البضاعت... جمعی از اکابر و اعزّه بارها به ارتکاب انتخابی از عرفات او را ترغیب و تکلیف می‌نمودند و چون تکاهل و تساهل او را دیدند، ناچار بعضی از منفردین عالم دانش و سخندانی خود به انتخاب عرفات عزم مصمم نموده و شروع کردند... الخ» (گلچین معانی، ۱۳۵۰: ۲/۳۳-۳۴)

و در نسخه رایلندز اینچنین:

«چون دوازده سال از اتمام نسخه عرفات... درگذشت... طبع همه کس را به خواندن و نوشتن آن میل تمام [تام؟] و رغبت تمام به حرکت آمد، لیکن حصول آن در و وصل آن غرر بر مستعدان کامل فطرت و اکابر عالی‌همت صاحب‌ثروت نازک طبیعت بی مشقت و صعوبت بسیار دست نمی‌داد، چه جای تهیدستان قلیل البضاعت... جمعی از اکابر و اعزّه بارها بنده را به ارتکاب انتخابی از آن جواهر زواهر ترغیب و تکلیف می‌فرمودند... چون نسیم تساهل و رایحه تکاهل روضه خاطر این مخلص به مشام طبایع بعضی اعزّه رسید، جمعی از منفردان عالم دانش و سخندانی... به انتخاب آن در عزم مصمم نموده شروع کردند...» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۲-۲پ).

حتی به نظر می‌رسد که در نسخه نصیری بخشی جداگانه با عنوان «موجب و سبب این تألیف...» وجود داشته که نسخه رایلندز فاقد آن است.

نسخه خطی دیگری در کتابخانه ملی ملک تهران نگهداری می‌شود که محمدعلی تربیت زمان استفاده از آن، نامش را در ورق پشت جلد به اشتباه کعبه عرفان ثبت کرده است، اما همان‌طور که گلچین معانی (۱۳۵۰: ۲/۳۵) اشاره کرده:

«این نسخه انتخاب عرفات است و شرح حال هیچ شاعری را ندارد... ناقص‌الاول است... در اواسط نیز... منتخبات ۹۸ شاعر را ندارد. نسخه مزبور با این بیت ابوالمعالی نخاس شروع می‌شود:

مرا به خانه خمّار بر بدو بسیار دگر مرا به غم روزگار نسپاری

و در پایان کاتب چنین نوشته است: هزار شکر واهب متعال که انتخاب عرفات مولانا اوحدی به تاریخ چهارم شهر ربیع‌الاول ۱۱۷۱ هلالی به اتمام رسید و دست و قلم از تردد برآسود».

البته طبق نسخه رایلندز، بیت مذکور سروده ابوعلی سرخسی است که سرگذشت او قبل از ابوالمعالی نخاس مذکور است. ۱۳ سال بعد، فهرست‌نویسان کتابخانه ملک، افشار و دانش‌پژوه (۱۳۶۱: ۳/۵۵۷) همان نسخه ملک را تحت شماره ۳۸۸۷ عرفات-العاشقین = کعبه طرفان نامیده، اما تذکر قبلی گلچین معانی باعث شده تا او هم یادآور شود: «این نسخه چنانکه آقای گلچین معانی نوشته است، کعبه عرفان... نیست». ۲۷ سال بعد، مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی از همان نسخه ملک عکسی تهیه کرده، اما باز منزوی (۱۳۸۸: ۲/۲۲۳) این نسخه عکسی را به اشتباه کعبه عرفان = عرفات‌العاشقین نامیده و به جای اینکه آغاز و انجام و محتوای خود آن نسخه را ذکر کند، آغاز و بخش‌های سه‌گانه نسخه نصیری را برای نسخه عکسی ذکر کرده است، درحالی که مشخصات این نسخه عکسی با نسخه خطی ملک یکسان است. البته منزوی (۱۳۸۶: ۳/۱۹۲۸، ۱۹۳۱) قبلاً هم در فهرستواره کتاب‌های فارسی نسخه ملک را یک بار ذیل عنوان عرفات‌العاشقین و بار دیگر تحت عنوان کعبه عرفان معرفی کرده و مطالب کتابشناسی و نسخه‌شناسی نسخه نصیری را به نسخه ملک نسبت داده است.

نقوی (۱۳۴۳: ۱۵۴) هم در ضمن معرفی اوحدی و آثار او، به‌طور کلی و مبهم از وجود نسخه‌ای از کعبه عرفان در کتابخانه بانکپور یاد کرده که در آن نسخه این توضیح مذکور است: «این نسخه که کعبه عرفان است از عرفات در احمدآباد گجرات (در سنه ۱۰۳۶ قی متخبط شد»، درحالی که در کتابخانه بانکپور / خدابخش پتنا هیچ نسخه‌ای از کعبه عرفان وجود ندارد بلکه نسخه و توضیح مذکور متعلق به گلدسته عبدالوهاب عالمگیری است که نسخه آن به شماره ۶۹۲ در آن کتابخانه محفوظ و متن آن منتخب کعبه عرفان است که در سال ۱۱۵۵ قی انجام شده است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ مقدمه، شصت و هشت، هفتادونه).

اخیراً هم درایتی (۱۳۹۲: ۲۲/۵۲۹) شش نسخه را تحت عنوان عرفات‌العاشقین تجمیع و لیست کرده که سومین نسخه معرفی‌شده همان نسخه ملک و عکسش در مرکز دایرةالمعارف است که درواقع انتخاب تذکره اوحدی است و به اشتباه جزو نسخه‌های عرفات‌العاشقین ذکر شده است. علاوه بر این پنجمین و ششمین نسخه‌ای که درایتی تحت عنوان عرفات‌العاشقین ذکر

کرده، درواقع وجود خارجی ندارند بلکه این دو نسخه همان نسخه ملک است که معلوم نیست چرا با مشخصاتی عین نسخه سوم دوباره و سه‌باره تکرار شده است.

۳.۲- ضرورت تصحیح و تحقیق کعبه عرفان

تفاوت‌های بین *عرفات/العاشقین* و کعبه *عرفان* را می‌توان در دو گروه اصلی تقسیم‌بندی کرد، به‌ویژه اختلافات گروه دوم که ضرورت و فایده تصحیح کعبه *عرفان* را دوچندان می‌کند، زیرا این اثر پس از تألیف *عرفات/العاشقین* تدوین شده و شامل برخی از اصلاحات و اضافاتی است که *عرفات/العاشقین* فاقد آنهاست، اما این اصلاحات و اضافات از لحاظ تاریخ ادبیات اهمیت دارد؛ علاوه‌براین کعبه *عرفان* حاوی ضبط‌های دقیق و صحیحی نیز هست که در تصحیح *عرفات/العاشقین* نیز کارآمد است:

۱.۳.۲- اختلافات معمولی کعبه عرفان با عرفات‌العاشقین

ا. حذف برخی از سرگذشت‌ها، مثل ۳۳ شاعری که در حرف الف معرفی نشده‌اند و سرگذشت ابوالحسن رودکی، جلال‌الدین ابوالفرج بلخی، ابوالفتح آملی، ابی‌احمد بن عبدالله خجستانی، ابوالمعالی، ابوسهل صعلوکی و... ازجمله این محذوفات است.

ب. حذف جملات برخی از سرگذشت‌ها، مانند این جمله‌ها درباره بایزید بسطامی «خود با احمد خضرویه و ابوحفص و یحیی بن معاذ معاصر است... رتبه وی اعلاى مراتب درجات اولیا و اصفیاست... احدی را حد منع و رد آن نیست. کرامت معراج او مشهور و در کتب اهل حال مسطور است» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۱؛ اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱پ).

ج. حذف برخی از شواهد شعری، مثل رباعی چهارم و آخر ابوالحسن خرقانی یا رباعی سوم بایزید بسطامی (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۲-۴۰؛ اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۹پ-۱۰پ).

د. حذف توصیفات و القاب مسجع در آغاز سرگذشت‌ها، مثلاً «حکیم‌المطلق، حجت‌الحق، اعلم علما، مفخر حکما، مطلع فطنت و دلائل، منبع حکمت و فضایل، صاحب جواهر نفیس، شیخ‌الرئیس، کلیم مکالمه طور حکمت سینا، مستدل به وجه مکاشفه بینا، شیخ بوعلی بن عبدالله سینا...» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۸۰) در *عرفات/العاشقین* تبدیل شده است به: «حکیم مطلق، حجة‌الحق، مستدل به وجه مکاشفه بینا، شیخ‌الرئیس ابوعلى عبدالله سینا...» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۷پ) در کعبه *عرفان*.

ه. تغییر در ترتیب سرگذشت‌ها، مثل این پنج شاعر اول در *عرفات/العاشقین*: ۱- ابوالحسن رودکی ۲- ابوالحسن خرقانی ۳- ابویزید بسطامی ۴- ابوعبدالله محمد بن موسی فرالاوی ۵- ابوعبدالله محمد بن عبدالله جنیدی (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۳۹-۴۴) و این پنج شاعر اول در کعبه *عرفان*: ۱- ابویزید بسطامی ۲- ابوالحسن خرقانی ۳- ابوسعید ابوالخیر ۴- ابوسعید بزغوش ۵- ابوعبدالله فرالاوی (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۴پ).

و. جابه‌جایی جملات برخی از سرگذشت‌ها، مانند این دو مورد خط‌کشی شده که در *عرفات/العاشقین* جابه‌جا شده است: «کرامات و حالاتش از آن بیشتر است که شرح وی در این مختصر گنجد، چه ارشد مرشدان هدایت و اعرف عارفان ولایت است و به اعتقاد بعضی تربیت او از روحانیت شیخ ابویزید است، با آنکه ولادت وی مدت‌ها بعد از رحلت اوست» (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱/ ۴۰؛ اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۰ر).

ز. جابه‌جایی بعضی از شواهد شعری، مثل رباعی دوم بایزید بسطامی در *عرفات/العاشقین* به آخرین رباعی در کعبه *عرفان* تبدیل شده است.

ح. ارجاع به *عرفات/العاشقین* و پرهیز از تکرار، مثل این موارد در سرگذشت شیخ ابوسعید ابوالخیر: «فی‌الجمله بعضی حالات او در عرفات مذکور شده» یا در سرگذشت ابوحفص پنجهیر: «حقیقت حال او نیز فی‌الجمله در عرفات مذکور است» (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۰پ، ۲۷ر).

۲.۳.۲- تفاوت‌های مهم‌تر کعبه عرفان با عرفات‌العاشقین

الف. افزودن برخی از سرگذشت‌های تازه، مثل چهار مورد زیر در حروف «ا» تا «ر» که اوحدی (بی‌تا: ۵۱، ۸۰، ۱۱۰پ-۱۱۱) آنها را در عرفات‌العاشقین ذکر نکرده است:

- «ممتازالزمان حکیم اصمعی از امجاد قدماست. شعرش بامزه است:

از بو پس خاک مشک تاتاری شد گل پیش جمالش به خریداری شد
او رفت به بازار و به سودای رخس هر گوشه‌نشین که بود بازاری شد...

- صاحب‌اعجاز سخنوری اعجاز مازندری از معاصرین سلاجقه است:

دوش در خواب آمد آن کام دل و آرام جان با رخی چون آفتاب و با لبی شکرشنان
سنبل مشکین او (?) افتاده بود برمثال اژدها بالای گنج شایگان
کرده زلف عنبرش از اژدر موسی خبر داده لعل روح‌بخشش از دم عیسی نشان...

- افصح‌الخطبا جمال‌الدین خطیب خطیبی به‌غایت فاضل و حکیمی ظریف در آن رندی و عیاشی به سر می‌کرده. با انوری معاصر و یار بوده. به‌غایت خیره‌هزال مزاج می‌زیسته. شبی قطعه‌ای گفته از انوری شراب‌طلبیده. انوری نیز در جواب قطعه‌ای گفته. او راست:

قاصد خویش را فرستادم به تو بهتریپامکی دادم
سه حریفند مهمان رهی که به دیدار هرسه‌شان شادم
گر فرستی صراحی باده به یقین دان که هر سه را گادم

انوری راست در جواب:

ای بزرگی که از تو دلشادم شکر کردم که کرده‌ای یادم
چون خط بی‌خطای تو خواندم سر و دل بر خط تو بنهادم
نامه تو رسول چون آورد غم گیتی به باده بردادم
شب تاریک هم به دست رسول باده روشننت فرستادم
تا تو آن هر سه را بخواهی گاد من به نقد این رسول را گادم...

- شعری چند در نسخه‌ای قدیمی به اسم زبده‌القدما اصیل‌الدین روحانی نوشته یافتیم و با (?) و طرز غالباً عزیز روحانی مذکور است.

لهذا مرقوم می‌شود:

ساقی چه خفته‌ای که ز ما دور درگذشت مطرب سماع کن که نسیم سحر گذشت
باز از حرمسرای افق سوی (?) بار سلطان زرکلاه مرصع کمر گذشت
روز نشاط و خرمی و خوشدلی رسید ایام جنگ و عربده و شور و شر گذشت
حدیث عشق من و حسن آن بت موزون شده‌ست قصه لیلی و حالت مجنون
کمرمثال ز بندش رهاندم آخر کلاه‌گوشه انصاف و حضرت میمون
نظام دولت محمودشاه بن طغرل که همچو نکبت خصم است دولتش افزون

بر رگ حسن نه بتا ناخن با طرب (?) چو گوشت با ناخن
همچو اشک حسود صاحب (?) بندی از خون دل حنا ناخن
آنها که محققان راهنند بر مسند فقر پادشاهند
در رزم یلان بی‌نبردند در بزم سران بی‌کلاهند
مستان مستانه آید اما صاحب‌خیران صبحگاهند

ب. ذکر مطالب تازه در برخی از سرگذشت‌های کعبه عرفان که عرفات‌العاشقین فاقد آنهاست، مانند موارد زیر:

- بایزید بسطامی: «خواجه محمد پارسا گفته که تربیت روحانیتش از باطن حضرت امام جعفر صادق (ع) بوده. اگرچه بعد دوازده سال از رحلت آن حضرت ولادت یافته» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱پ).
- ابوشکور: «شعر او اگرچه بسیار بوده، کمتر مشهور است» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱۲پ).
- ابوعلی پورتکین: «از هم صحبتان شیخ ابوعلی سیناست» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱۹ر).
- ابومحمد بن یمین الدوله محمود غزنوی: «وی طبع موزون لطیف متین داشت» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۳۱ر).
- بدرالدین محیی مشاط کرمانی: «هم از معاصرین خواجه صاحب دیوان است و به غایت خوش فهم عالی بیان است» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۶۲پ).
- پور فریدون: «رند پرغم پردرد بوده. قریب به هشتصد و هژده [بیت] از وی به نظر قایل رسیده» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۶۵پ).
- بهاءالدین قزوینی: «اشعارش به غایت عالی است» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۶۸پ).
- جمال الدین ابهری: «الحق در شیوه سخن و مزه بیان از اکبر اکابر دری است» (اوحدی بلیانی، بی تا: ۷۹پ).
- ج. تبدیل اطمینان به تردید درباره بعضی از مطالب کعبه عرفان یا برعکس، مثل این موارد:

عرفات العاشقین	کعبه عرفان
جدّ وی گبر بوده (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۴۱ / ۱)	گویند: جدّ وی گبر بوده (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱پ)
با شعرای سامانیه معاصر است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۴۴ / ۱)	او را با شعرای آل سامان معاصر دانسته اند (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱۲پ)
امام ابوجعفر بن اسحاق الواشی و بعضی او را قاینی دانند (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱۰۳ / ۱)	ابوجعفر بن اسحاق القاینی (اوحدی بلیانی، بی تا: ۲۳ر)
او راست: در محنتم... (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۱)	این رباعی به وی منسوب داشته و الله اعلم: در محنتم... (اوحدی بلیانی، بی تا: ۳۰ر)

د. تغییر جملات برخی از سرگذشت‌ها، مانند نمونه‌های زیر:

عرفات العاشقین	کعبه عرفان
از جمله محققین و مدققین است و شیخ نجیب‌الدین بزغوش یکی از اولیای کرام شیراز است و بعد از وی بزغوشیه به وی منسوبند و شیخ نجیب از اصحاب شیخ شهاب‌الدین سهروردی بوده، اما شیخ ابوسعید به غایت خوش طبیعت بامزه سخن نیکو قریحت است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۷۹ / ۱)	از جمله محققین است و بزغوشیه جماعتی بوده اند از اولیای کرام در شیراز که سرکرده ایشان شیخ نجیب‌الدین بزغوش بود، از اصحاب شیخ شهاب‌الدین سهروردی. طبعی شاعرانه داشته (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱۲ر)
رشید وطواط گوید که در مدیح شیخ‌الرئیس ابوعلی سینا گفته (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۸۹ / ۱)	رشید وطواط گوید که از هم صحبتان شیخ ابوعلی سینا گفته (اوحدی بلیانی، بی تا: ۱۷پ)
در فنون سخنوری و هنرپروری بی مثل و بی بدل (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱۱۴ / ۱)	در مقالات و کمالات بی بدل و ضرب‌المثل است (اوحدی بلیانی، بی تا: ۲۴پ)
در مراتب سخنوری نظماً و نثراً دانا و توانا بوده (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱۲۰ / ۱)	نظماً و نثراً بی قرین و عدیل بوده (اوحدی بلیانی، بی تا: ۲۶ر)
محمد عوفی آن را از ادیب مختار نقل کرده و غالباً برهانی همان ادیب مختار است (اوحدی بلیانی، بی تا: ۶۳پ)	گویند به ادیب مختار لقب یافته (اوحدی بلیانی، بی تا: ۶۳پ)

۷۱۸ / ۲ : ۱۳۸۹	
بعضی او را همان جوهری زرگر دانسته‌اند (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۲ / ۹۹۰)	بعضی به جوهری درگوش متحد دانسته‌اند (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۸۱ پ)

۵. افزودن ماده تاریخ برای سال فوت برخی از شاعران که تاییدکننده صحت تاریخ‌های مورد نظر است و در صورت فقدان تاریخ فوت، بسیار مفید است، مثل چند نمونه زیر:

– «رأس» برای بازید بسطامی، برابر با سال ۲۶۱ ق (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۹ پ).

– «هو العزیز الرحیم» برای ابوالحسن خرقانی، برابر با سال ۴۲۵ ق (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۰ ر).

– «عالم افراد» و «امام علی زین‌العابدین» برای ابوعلی سینا، برابر با سال ۴۲۷ ق (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۸ پ).

و. ضبط‌های اصح کعبه عرفان که گاه از ضبط‌های عرفات/العاشقین بهتر و هم تکمیل‌کننده افتادگی‌های آن است و گاه مانند ضبط‌های عرفات/العاشقین و تاییدکننده آن است، اما مصححان عرفات/العاشقین به جای پایبندی به نسخه‌های خطی این تذکره و توجه به کعبه عرفان، ضبط‌های منابع متاخری مثل مجمع‌النفایس را جایگزین یا به روش قیاسی تصحیح کرده‌اند، مثل موارد زیر از شواهد شعری:

کعبه عرفان	عرفات‌العاشقین چاپی
کز خود ببرد (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۰ ر)	گر خود نبرد برنده را تیز کند (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۲)
جاه... زندگی‌ای (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۰ ر)	درنه قدم ارچه راه بی‌پایان است... از زنده‌دلان زنده‌دلی حاصل کن (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۳)
در... به (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۲ پ)	از جام به جامه رو شبانگاه / وز جامه به جام رو ز شبگیر (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۴)
ز نو (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۲ ر)	کافر بودم کنون مسلمان گشتم (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۷۹)
باد... وی (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۲ ر)	دمادم باد می‌گوید در آن گوش / که ره در پرده نی برده باشد (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۷۹)

یا دو نمونه زیر در جملات منشور برخی از سرگذشت‌ها:

کعبه عرفان	عرفات‌العاشقین چاپی
محیطی بس طامی (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱ پ)	غوث‌الغوث، محبیطی‌السطامی، ابویزید بسطامی (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۱)
نغمه بیاننش (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۳ ر)	نغمه بنانش قانون کلام اهل کمال و سرود اشعارش... (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۶)

ز. نسخه‌های عرفات/العاشقین افتادگی‌هایی نیز داشته که مصححان آن این نوع موارد را یا با استفاده از تذکره‌های متاخر یا با به روش قیاسی تکمیل کرده‌اند، درحالی‌که اگر به کعبه عرفان رجوع می‌کردند، به ضبط‌های مطمئن‌تری دست می‌یافتند که برگرفته از خود عرفات/العاشقین است، مثل نمونه‌های زیر:

کعبه عرفان	عرفات‌العاشقین چاپی
ابوالحسن شهید (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۲ پ)	با استاد [ابوالحسن شهید بلخی] معاصر و هم‌مشق است (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۳)
صاحب عباد (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۱۲ پ)	او را از شعرای صاحب [بن] عباد مقرر داشته (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۴)
از او آورده (اوحدی بلیانی، بی‌تا: ۲۵ ر)	محمد عوفی این دو بیت از او آورده [این است] (اوحدی بلیانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۴۴)

۳- نتیجه گیری

پس از اینکه اوحدی تألیف *عرفات/العاشقین* را تمام کرد، تلخیصی از آن تدوین کرد و آن را کعبه *عرفان* نام نهاد. از این تلخیص پیش از این دو نسخه خطی موجود بود، اما اکنون فقط یک نسخه از آن در کتابخانه جان رایلندز دانشگاه منچستر نگهداری می‌شود. اوحدی کعبه *عرفان* را ۱۲ سال بعد از تألیف *عرفات/العاشقین*، در سال ۱۰۳۶ ق تدوین کرده و محتوای آن مشتمل بر سه رکن حنّانی، منّانی و دیّانی استوار است. البته کیفیت چینش سرگزشت‌های شاعران در کعبه *عرفان* برعکس *عرفات/العاشقین* است، چنانکه در *عرفات/العاشقین* تمام سرگزشت‌ها نخست بر اساس حرف اول تخلص یا نام شاعران ترتیب یافته سپس شاعران ذیل هر حرف در سه طبقه متقدمین، متوسطین و متاخرین تقسیم‌بندی شده است، اما در کعبه *عرفان* تمام سرگزشت‌ها نخست بر اساس سه رکن / طبقه مذکور ترتیب یافته سپس شاعران هر رکن به ترتیب حروف الفبایی تنظیم شده است. همچنین محتوای دو نسخه کعبه *عرفان* فقط شامل شاعران متقدمین است و به نظر می‌رسد که اوحدی توفیق نیافته است تا سرایندگان دو طبقه دیگر *عرفات/العاشقین* را گزینش کند.

اوحدی برخی از سرگزشت‌های *عرفات/العاشقین* را در کعبه *عرفان* گزینش نکرده و شواهد شعری برخی از شاعران را هم حذف کرده است. او در ذکر توصیفات و القاب مسجع آغاز سرگزشت‌ها به ذکر چند مورد اکتفا کرده و ترتیب برخی از سرگزشت‌ها را هم تغییر داده است. همچنین جملات و شواهد شعری برخی از شاعران را هم جابه‌جا کرده و به بعضی از مطالب *عرفات/العاشقین* فقط ارجاع داده است.

از جمله اختلافات مهم کعبه *عرفان* با *عرفات/العاشقین* که ضرورت تصحیح و تحقیق را دوچندان می‌کند، وجود برخی سرگزشت‌های مندرج در کعبه *عرفان* است که متن آنها در *عرفات/العاشقین* مذکور نیست یا اطلاعاتی که اوحدی پس از اتمام تألیف *عرفات/العاشقین* به کعبه *عرفان* افزوده است یا در نقل برخی از مطالب *عرفات/العاشقین* در کعبه *عرفان* تردید کرده است یا جملات برخی از سرگزشت‌ها را از لحاظ واژگانی و نحوی تغییر داده است یا ماده تاریخ‌هایی برای فوت برخی شاعران به متن افزوده که بسیار مفید است.

علاوه بر این کعبه *عرفان* شامل ضبط‌های اصحی است که یا از ضبط‌های *عرفات/العاشقین* بهتر و تکمیل‌کننده افتادگی‌های آن است یا مانند ضبط‌های *عرفات/العاشقین* و تاییدکننده آن است، درحالی که مصححان *عرفات/العاشقین* از کعبه *عرفان* در تصحیح خود استفاده نکرده‌اند.

فهرست منابع

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. افشار، ایرج و دانش‌پژوه، محمدتقی. (۱۳۶۱). *فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک*. با همکاری محمدباقر حجتی و احمد منزوی. جلد ۳. تهران: کتابخانه ملی ملک.
۲. اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمد بن محمد. (۱۳۸۹). *عرفات/العاشقین و عرصات/العارفین*. به تصحیح ذبیح‌الله صاحبکاری و آمنه فخر احمد. جلد ۱-۲. تهران: مرکز پژوهشی میراث مکتوب و کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
۳. اوحدی بلیانی، تقی‌الدین محمد بن محمد. (بی‌تا). *کعبه عرفان*. منچستر: کتابخانه جان رایلندز دانشگاه منچستر. نمره مسلسل Persian. 314. [نسخه خطی] تدوین ۱۰۳۶ ق، بدون تاریخ کتابت.

۴. درایتی، مصطفی. (۱۳۹۲). *فهرستگان نسخه‌های خطی ایران: فنخا*. جلد ۲۲. تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۵. گلچین معانی، احمد. (۱۳۵۰). *تاریخ تذکره‌های فارسی*. جلد ۲. تهران: دانشگاه تهران.
۶. منزوی، احمد. (۱۳۸۶). *فهرستواره کتاب‌های فارسی*. جلد ۳. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۷. منزوی، احمد. (۱۳۸۸). *فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی*. جلد ۲. تهران: مرکز دایره‌المعارف بزرگ اسلامی.
۸. نصیری، فخرالدین. (۱۳۹۴). «فهرست نسخه‌های خطی فخرالدین نصیری: ثمره‌العمر». *اوراق عتیق*. به کوشش سید محمدحسین حکیم. شماره ۴. صص: ۳۱۷-۶۵۱.
۹. نقوی، سیدعلیرضا. (۱۳۴۳). *تذکره‌نویسی فارسی در هند و پاکستان*. تهران: علی‌اکبر علمی.
۱۰. همایون فرخ، رکن‌الدین. (۱۳۴۵). «دسته گلی تقدیم به دوستداران کتاب». *هنر و مردم*. شماره ۴۹. صص: ۴۱-۶۰.

ب. منابع لاتین

1. Kerney, M. (1898). **Bibliotheca Lindesiana: Hand-List of Oriental Manuscripts Arabic, Persian & Turkish**. Abersean: Privately Printed.
2. Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World. "Homepage" (last modified: 31 october 2024 16:30:20) <<http://www.fihrist.org.uk>>.

References

- Afshar and Daneshpajouh, Iraj and Mohammad-Taqi. (1982). *Fehrest-e Ketabha-e Khati-e Ketabkhane-ye Melli-e Malek*. In collaboration with Mohammad-Bagher Hojjati and Ahmad Manzavi. Vol. 3. Tehran: National Library of Malek. (in Persian)
- Derayati, Mustafa. (2013). *Fehrestgan-e Noskhehay-e Khatti-e Iran: Fankha*. Vol. 22. Tehran: National Library and Archives Organization of the Islamic Republic of Iran. (in Persian)
- Golchin-e Ma'ani, Ahmad. (1971). *Tarikh-e Tazkereha-e Farsi*. Vol. 2. Tehran: University of Tehran. (in Persian)
- Homayun Farrukh, Rokn-ul-Din. (1966). "Daste Goli be Doostdaran-e Ketab". *Honar va Mardom*. (49), 41-60. (in Persian)
- Kerney, M. (1898). *Bibliotheca Lindesiana: Hand-List of Oriental Manuscripts Arabic, Persian & Turkish*. Abersean: Privately Printed. (in English)
- Monzavi, Ahmad. (1987). *Fehrestvare-e Ketabha-e Farsi*. Vol. 3. Tehran: Center of the Islamic Great Encyclopedia. (in Persian)
- Monzavi, Ahmad. (2009). *Fehrest-e Noskheha-e Aksi-e Ketabkhan-e Markaz-e Dayerat-ul-Ma'aref-e Bozorg-e Islami*. Vol. 2. Tehran: Center of the Islamic Great Encyclopedia. (in Persian)
- Naqavi, Seyyed Alireza. (1964). *Tazkerenevisi-e Farsi dar Hend va Pakistan*. Tehran: Ali-Akbar Elmi. (in Persian)
- Nasiri, Fakhr-ul-Din. (2015). "Fehrest-e Noskheha-e Khatti-e Fakhr-ul-Din-e Nasiri". *Oraq-e Atiq*. With the efforts of Seyyed Mohammad-Hossein Hakim. (4), 317-651. (in Persian)

- Owadi Balyani, Taqi-ul-Din Muhammad bin-e Muhammad. (nd.). *Ka'be Erfan*. Manchester: John Rylands Library, University of Manchester. Serial number: Persian. 314. [Manuscript] Compiled in 1036 AH, no date of writing. (in Persian)
- Owhadi Balyani, Taqi-ul-Din Mohammad ibn-e Mohammad. (1990). *Arafat-ul-Asheqin and Arasat-ul-Arefin*. Correcting by Zabih-ul-lah Sahebkar and Ameneh Fakhr-e Ahmad. Vol. 1-2. Tehran: Research Center for Miras-e Maktoob and Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly. (in Persian)
- Union Catalogue of Manuscripts from the Islamicate World.** "Homepage" (last modified: 31 october 2024 16:30:20) <<http://www.fihrist.org.uk>>. (in English)

